

HISTORISK TIDSKRIFT  
(Sweden)

134:2 • 2014

# Memorialets makt

## Bonderiksdagsmän i det frihetstida Sverige som aktörer i en förskriftligad politisk kultur

NILS ERIK VILLSTRAND *Åbo Akademi*

*I vilken utsträckning kunde frihetstidens bonderiksdagsmän själva författa skrifter till riksdagen? Det utbredda användandet av skrivare (konceptister) har ofta tagits som tecken på bristande läs- och skrivkunnighet, men i denna uppsats demonstreras att det fanns vägande skäl för bönderna att inte själva fatta pennan.*

Studiet av frihetstidens politik var länge starkt koncentrerat på de politiska partierna mössor och hattar eller yttringarna av parlamentarism. Perspektivet var elitistiskt med föga intresse för bönder som politiska aktörer. I den mån undersökningar som uppmärksammade dem genomfördes visades bönderna fram som naiva och lättmanipulerade med föga intresse för annat än att bevaka sina egna ståndsintressen.<sup>1</sup> Ny historisk forskning har breddat synen på politik i svenskt 1700-tal till att omfatta politiska begrepp, retorik, vardagliga praktiker, alternativa arenor för politik, betydelsen av nätverksbyggande samt maktens manifestation och legitimering genom symboler och i ritualer.<sup>2</sup>

*Uppsatsen har granskats av två externa lektörer enligt modellen double blind peer review.*

1. Karin Sennefelt, *Politikens hjärta: Medborgarskap, manlighet och plats i frihetstidens Stockholm* (Stockholm 2012) s. 17–19 och där anförd litteratur.

2. Se bl.a. Karin Sennefelt, *Den politiska sjukan: Dalupproret 1743 och frihetstida politisk kultur* (Hedemora 2001); Mikael Alm, *Kungsörd i elfte timmen: Språk och självbild i det gustavianska enväldets legitimitetskamp 1772–1809* (Stockholm 2002); Charlotta Wolff, *Vänskap och makt: Den svenska politiska eliten och upplysningstidens Frankrike* (Helsingfors & Stockholm 2005); Bo Lindberg, *Den antika skevheten: Politiska ord och begrepp i det tidig-moderna Sverige* (Stockholm 2006); Patrik Winton, *Frihetstidens politiska praktik: Nätverk och offentlighet 1746–1766* (Uppsala 2006); Joachim Östlund, *Lyckolandet: Maktens legitimering i officiell retorik från*

---

Nils Erik Villstrand, f. 1952, är professor i nordisk historia vid Åbo Akademi, Finland. Han har sedan länge ett särskilt intresse för svensk stormaktstid, tidigmodern politisk kultur samt folklig läs- och skrivkunnighet. Hans två senaste större arbeten är *Sveriges historia 1600–1721* (2011) och *Furstar och folk i Åbo 1812* (2012).

E-post: nils.villstrand@abo.fi

I sin senaste bok, *Politikens hjärta* (2012), behandlar Karin Sennefelt ur ett rumsligt perspektiv det politiska liv i vid mening som utspelade sig i Stockholm under frihetstiden med fokus på tre typer av platser: de offentliga (torg och gator), de privata (kaffehus och vinkällare) och kropparna (beklädnad och sättet att föra sig). De rum där de olika stånden möttes till plenum har Sennefelt helt lämnat utanför sin i sig briljanta analys, vilket nu gör det angeläget för en forskare i frihetstida politik att återvända till just de rummen, men med en medvetenhet om existensen av en tidig folklig offentlighet och hur politikens inom- och utomparlamentariska dimensioner formade varandra.<sup>3</sup> En av de utomparlamentariska, ofta anonyma politiska aktörer under svenskt 1700-tal som det uppstod ett intresse av att synliggöra var konceptisten – en för forskaren gåckande gestalt som den fortsatta framställningen i hög grad kommer att kretsa kring.

Modern forskning om bönder som politiska aktörer under 1700-talet pekar på böndernas växande intresse för politiskt aktörskap både på lokal- och rikspanet, deras emancipatoriska strävanden och växande tyngd i politiken. Under riksdagen 1771–1772 framhölls det självmedvetet från bondeståndets sida att bondens arbete med plog och yxa inte hindrade honom från att ha en god uppfattning om vad som kan ”leda till rikets uppkomst, säkerhet och självständighet”.<sup>4</sup>

*stormaktstid till demokratins genombrott* (Lund 2007); Henrika Tandefelt, *Konsten att härska: Gustaf III inför sina undersåtar* (Helsingfors 2008); Mats Berglund, *Massans röst: Upplopp och gatubräk i Stockholm 1719–1848* (Stockholm 2009); Jouko Nurmiainen, *Edistys ja yhteinen hyvä vapaudenajan ruotsalaisessa poliittisessä kielessä* [Framsteg och allmänt väl i svenskt politiskt språkbruk under frihetstiden] (Helsingfors 2009); Jonas Nordin, *Frihetstidens monarki: Kungamakt och offentlighet i 1700-talets Sverige* (Stockholm 2009); Antti Rähä, *Jatkuvuus ja muutosten hallinta: Hamina ja Lappeenranta Ruotsin ja Venäjän alaisuudessa 1720–1760-luvulla* [Kontinuitet och hantering av förändring: Fredrikshamn och Villmanstrand under svenskt och ryskt styre från 1720- till 1760-talet] (Jyväskylä 2012); Goda introduktioner till frihetstidens politiska kultur ges i Karin Sennefelts uppsats ”Frihetstidens politiska kultur” i Jakob Christensson (red.), *Frihetstiden: Signums svenska kulturhistoria* (Lund 2006) s. 17–49 och i antologin Marie-Christine Skunke & Henrika Tandefelt (red.), *Riksdag, kaffehus och predikstol: Frihetstidens politiska kultur 1766–1772* (Helsingfors & Stockholm 2003); För språk- och statsvetares intresse för yttringar av politik i svenskt 1700-tal se Anna Gustafsson, *Pamfletter! En diskursiv praktik och dess strategier i tidig svensk politisk offentlighet* (Lund 2009); Annie Mattsson, *Komediant och riksförrädare: Handskriftscirkulerade smådeskrifter mot Gustaf III* (Uppsala 2010); Peter Hallberg, *Ages of Liberty: Social Upheaval, History Writing and the New Public Sphere in Sweden, 1740–1792* (Stockholm 2003).

3. Jfr Hugo Nordland i hans recension av Sennefelts arbete i *Rig* 95:2 (2012) s. 188–190.

4. Kalle Bäck, *Bondeopposition och bondeinflytande under frihetstiden: Centralmakten och östgötaböndernas reaktioner i näringspolitiska frågor* (Stockholm 1984); Per-Arne Karlsson, *Järnbruken och attitydmässig konflikt under Sveriges tidiga industrialisering 1700–1770*

Det icke-verbala inslaget i den politiska kulturen var verkningsfullt men ordets roll var trots det fundamental. Frihetstida politik var skvaler, rykten, samtal och tal inför publik. Den som ville informera sig i de politiska frågorna för dagen kunde ta del av de diskussioner som fördes på krogar, vinkällare och kaffehus eller i samtal på huvudstadens gator och torg.

Det skrivna ordet i sin såväl tryckta som otryckta form fick allt större betydelse. Under arbetet i plenum var övergångarna mellan muntligt och skriftligt taget täta. Varje gång riksdagen inledde sitt arbete lästes riksdagsordningen och den kungliga propositionen upp i ståendet. På samma sätt kommunicerades under riksdagens gång en strid ström av memorial, utskottsbetänkanden eller protokollsutdrag från de andra stånden. Protokollet från tidigare plenumsessioner lästes upp i ståendet och godkändes. Politiken förskriftligades på olika sätt. Genom 1766 års tryckfrihetsförordning öppnades slussarna för en ström av tidskrifter, tidningar och pamfletter som tog ställning i politiska frågor, men Ingemar Carlsson har betonat hur riksdagen 1738–39 kom att ”utgöra något av en milstolpe i den svenska politiska litteraturens och förmodligen även propagandans historia”. Den här riksdagen kom att bli inledningen till en epok med det skrivna ordet i en alltmer framträdande roll inom opinionsbildningen. Tal och memorial i riksdagen spreds som kopior. Handskrivna tidningar, paskiller, pamfletter och tryckta visor försåg debatten med bränsle och gav olika rykten vingar. Huvuddelen av de politiska texterna spreds som handskrifter. Texter som skrevs av i en kedja var ett billigare och effektivare sätt att bilda opinion än att låta trycka dem, särskilt om udden var riktad mot makten. Gränsen mellan handskrivna opinionsbildande verk och tryckta sådana var flytande. Tryckta texter skrevs av och handskriftscirkulerade texter kunde bli upptruckta.<sup>5</sup>

(Stockholm 1990); Peter Aronsson, *Bönder gör politik: Det lokala självstyret som social arena i tre smålandssocknar, 1680–1850* (Lund 1992); Anders Claréus, ”Primitiva bönder? Något om allmogens syn på statsmakt, politik och nation under 1700-talet” i Åsa Karlsson & Bo Lindberg (red.), *Nationalism och nationell identitet i 1700-talets Sverige* (Uppsala 2002) s. 35–47, citatet s. 37.

5. Ingemar Carlsson, *Olof Dalin och den politiska propagandan inför "lilla ofreden": Sagan Om Hästen och Wår-Wisa i samtidspolitisk belysning* (Lund 1966) s. 4, 23, 34, 42, 49; Mattsson (2010) s. 59–78; jfr Sennefelt (2006) s. 28–30, 103–124. Den handskrivna politiska litteraturen har förtecknats av Ingemar Carlsson i *Frihetstidens handskrivna politiska litteratur: En bibliografi* (Lund 1967); jfr historikern Robert Darnton, som i sina studier uppmärksammar nyhetsspridning i 1700-talets Paris med de många övergångarna mellan muntligt, handskrivet och tryckt och framhåller detta kommunikationssystemets subversiva potential; Robert Darnton, ”An Early Information Society: News and the Media in Eighteenth-century Paris”,

En politisk aktör som ville vara informerad eller kunna argumentera med framgång var i allt högre grad hänvisad till det skrivna ordet. Redan vid ingången till frihetstiden möter vi, som Karin Sennefelt omnämner, bönder som skaffade sig kopior av olika handlingar från riksdagsarbetet, och dessa lånade de till varandra för att skriva av dem.<sup>6</sup> Rutinerna i riksdagsarbetet var i hög grad skriftbundna. De besvär från hemregionen som riksdagsmännen lämnade in utgjorde ett centralt inslag i riksdagarnas arbete. Genom anslag kallades riksdagsmännen till plena och utskottsmöten. Riksdagsmännen drev sin sak enskilt eller i grupp med hjälp av memorial som lämnades in och lästes upp i ståendet. En viktig del av arbetet ägde rum i utskott och deputationer vars diskussioner protokollfördes. Utskottens betänkanden i olika ärenden gavs skriftligt till stånden. Kommunikationen mellan stånden skedde med hjälp av protokollsutdrag som för ändamålet utsedda deputationer överlämnade.<sup>7</sup>

Men hur väl kunde bönderna på egen hand agera i en alltmer skriftbunden politisk kultur? Det ansågs vara värdefullt att en bonderiksdagsman kunde läsa och skriva men det var inget kvav för att bli vald. År 1720 föreslog två medlemmar av prästeståndet att läs- och skrivkunniga personer som kunde teckna ned häradets besvär skulle utses till bonderiksdagsmän. Besvären skulle sedan för omstilisering lämnas in till ståndets sekreterare eller till någon annan som bönderna hade förtroende för, men utan att innehållet förändrades. Förslaget vann inget stöd i bondeståndet och förföll. Vid riksdagen 1726–1727 var situationen den att talmannen inte var skrivkunnig.<sup>8</sup>

Av protokollen från riksdagarna framgår det att bönder hade läst memorial, betänkanden och protokollsutdrag. Erland Alexandersson, som har undersökt bondeståndet i riksdagarna 1760–1772, har kommit fram till att nästan alla bonderiksdagsmän kunde läsa medan det var ”sämre beställt” med deras skrivkunnighet.<sup>9</sup>

*American Historical Review* 105:1 (2001) s. 1–35; dens., *Poetry and the Police: Communication Networks in Eighteenth-Century Paris* (Cambridge, MA 2010).

6. Sennefelt (2006) s. 28.

7. Michael F. Metcalf, ”Frihetstidens riksdag (1719–1772)” i Herman Schück m.fl., *Riksdagen genom tiderna* (Stockholm 1985) s. 128, 130; Ragnar Olsson, *Bondeståndet under den tidigare frihetstiden* (Lund 1926) s. 119–147; Claréus (2002) s. 40–41.

8. Olsson (1926) s. 53, 127; Toivo J. Paloposki, *Suomen talonpoikaissäädyn valtiopäiväedustus vapaudenajalla* [Bondeståndets representation från Finland vid frihetstidens riksdagar], *Historiallisia Tutkimuksia* 57 (Helsingfors 1961) s. 159.

9. Erland Alexandersson, *Bondeståndet i riksdagen 1760–1772* (Lund 1975) s. 41–45.

Michael F. Metcalf framhåller hur bristande läs- och skrivkunnighet var ett stort problem för bönder som ville hävda sig gentemot de övriga stånden. Bönderna uppfattades av de övriga stånden som "en något efterbliven samarbetspartner" och var utestängda från de viktiga diskussionerna i sekreta utskottet, men Metcalf ger ändå bilden av ett bondestånd vars såväl tilltro till sin politiska kompetens som inflytande i riksdagsarbetet ökade.<sup>10</sup> I det frihetstida Stockholm gick bonderiksdagsmän följaktligen inte alltid ut i staden för att äta, dricka och diskutera utan i syfte att leta reda på personer som kunde skriva en supplik åt dem, och en skrivkunnig person kunde för ett antal bönder antyda sin goda förmåga att sammanställa formfulländade skrifter genom att visa upp en bok som innehöll riksdagsbeslut och förordningar.<sup>11</sup>

I denna uppsats uppmärksammar jag med hjälp av en undersökning av de österbottniska riksdagsmännens aktiviteter för att trygga sin rätt till seglation vid riksdagen 1746–1747 hur frihetstida bonderiksdagsmän agerade för att utöva makt i en politisk kultur som förskriftligades. Alternativen för en dylik fallstudie är många eftersom urvalskriterierna inskränker sig till att den skall handla om en politisk process som är tillräckligt utdragen och engagerande för dem som berörs så att de både hann och ville utnyttja de möjligheter till inflytande som den politiska kulturen tillhandahöll. En tidigare studie av hur de österbottniska bönderna på 1730-talet på det regionala planet förde en kamp mot införandet av ständigt knekthåll pekade på det fruktbara i att fokusera på förmedlarna från muntligt till skriftligt eller i omvänd riktning.<sup>12</sup> Bönderna svarade av min fallstudie att döma på den utmaning som politikens förskriftligande utgjorde genom att försäkra sig om att de efterfrågade kunskaperna var tillgängliga. De förlitade sig på personer som kunde läsa upp eller formulera texter, det vill säga förmedlare med en specialkompetens. Förmedlarna kom att inta en nyckelposition och svarade inte alltid mot förväntningarna, vilket onekligen gjorde bönderna sårbara men långtifrån

10. Alexandersson (1975) s. 43–44; Metcalf (1985) s. 127, 130, 132, 153–154.

11. Sennefelt (2012) s. 92, 198–199, 236–237.

12. Nils Erik Villstrand, "Bokstäver, bönder och politik: Muntligt och skriftligt i 1700-talets politiska kultur", i Peter Danielsson, Håkan Nordmark & Jan Samuelson (red.), *Att komma till tals: Nedslag i den nordiska historiens vardagslunk och konflikter* (Växjö 1999) s. 89–150. Se även Nils Erik Villstrand, "Kungen, bonden och skriften 1500–1800", *Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Årsbok 2011* (Stockholm 2011) s. 215–223.

politiskt handlingsförlamade. Med kompetenta förmedlare inom räckhåll behöver de negativa konsekvenserna av att bönderna själva varken lärde sig läsa eller skriva upp till en nivå som gällde inom den politiska sfären inte ha varit så stora.<sup>13</sup>

De vunna resultaten pekar på det fruktbara i att komplettera teorbildningen gällande läs- och skrivkunnigheten och införa ett nytt begreppspar som fångar skillnaden mellan att äga eller ha tillgång till. Det teoretiska resonemang som jag förde och det begreppspar *possessiv* eller *accessiv* läs- och skrivkunnighet som jag lanserade 1999 har vunnit en viss spridning inom svensk historieforskning.<sup>14</sup> Den accessiva läs- och skrivkunnigheten som globalt sett torde vara ett utbrett fenomen också i vår egen tid har inte passerat helt onoterad men är underproblematiserad i internationell forskning.<sup>15</sup>

Den växande skriftligheten inom olika samhällssektorer kunde således hanteras på två olika sätt: med hjälp av en *possessiv* läs- och skrivkunnighet eller en *accessiv*. Vilken bärvidd mina tidigare iakttagelser

13. Om folklig läskunnighet i Norden se Harvey J. Graff, Alison Mackinnon, Bengt Sandin & Ian Winchester (red.), *Understanding Literacy in its Historical Contexts: Socio-Cultural History and the Legacy of Egil Johansson* (Lund 2009); Charlotte Appel & Morten Fink-Jensen (red.), *Religious Reading in the Lutheran North: Studies in Early Modern Scandinavian Book Culture* (Newcastle upon Tyne 2011) forskningsöversikt s. 9–11.

14. Se Sennefeldt (2001) s. 167; Karl Bergman, *Makt, möten, gränser: Skånska kommissionen i Blekinge 1669–70* (Lund 2002) s. 293–294; Jens Lerbom, *Mellan två riket: Integration, politisk kultur och förnationella identiteter på Gotland 1500–1700* (Lund 2003) s. 122–137; Harald Gustafsson, *Makt och människor: Europeisk statsbildning från medeltiden till franska revolutionen* (Göteborg & Stockholm 2010) s. 152–153.

15. Martyn Lyons berör den kortfattat och använder begreppet "mediated literacy". Detta skulle på svenska ge begreppsparat omedelbar eller oförmedlad respektive medelbar eller förmedlad läs- och skrivkunnighet; Martyn Lyons, *A History of Reading and Writing in the Western World* (Basingstoke 2010) s. 182–184; För exempel på förekomsten av förmedlare mellan muntlig och skriftligt på olika håll i det tidigmoderna Europa, se R.A. Houston, *Scottish Literacy and the Scottish Identity: Illiteracy and Society in Scotland and Northern England 1600–1800* (Cambridge, UK 1985) s. 195–196; Peter Burke, *The Historical Anthropology of Early Modern Italy* (Cambridge, UK 1987) s. 112–113, 128; Roger Chartier, *The Cultural Uses of Print in Early Modern France* (Princeton, NJ 1987) s. 110–144; Michael Bregnsbo, *Folk skriver til kongen: Supplikkerne og deres funktion i den dansk-norske enevælde i 1700-tallet: En kildestudie i Danske Kancellis supplikprotokoller* (Köpenhamn 1997) s. 55; David Vincent, *The Rise of Mass Literacy: Reading and Writing in Modern Europe* (Cambridge, UK 2000) s. 16–17; Per-Arne Bodin, *Ryssland: Idéer och identiteter* (Skellefteå 2000) s. 131; István György Tóth, *Literacy and Written Culture in Early Modern Central Europe* (Budapest 2000) s. 79; Charlotte Appel, *Læsning og bokmarked i 1600-tallets Danmark 1* (Köpenhamn 2001) s. 329–339; Ian F. McNeely, *The Emancipation of Writing: German Civil Society in the Making 1790s–1820s* (Berkeley, CA & Los Angeles 2003); Christer Kuvaja, Arja Rantanen & Nils Erik Villstrand, "Språk, kommunikation och självbild i Finland 1750–1850", i Olli Kangas & Helena Kangasharju (red.), *Ordens makt och maktens ord* (Helsingfors 2007) s. 67–91.

om svenska bönder som var politiskt aktiva på en lokal eller regional nivå har kommer jag att försöka klarlägga i kommande fallstudier.

I det följande befinner sig bönderna på den centrala beslutsfattande arenan. Samtidigt som undersökningens fokus ligger på övergångarna mellan skriftligt och muntligt kommer frågan om vilken betydelse riksdagsmannens språkkunskaper – svenska eller finska eller bägge språken – att uppmärksammas. I finsk forskning har nämligen riksdagsmännens språkkunskaper stått i fokus. I sin stora undersökning av riksdagsrepresentationen från den östra riksdelen från 1961 omnämner Toivo J. Paloposki kort att en stor del av de finländska riksdagsmännen bör anses ha varit illiterata medan han upprepade gånger och utförligt återkommer till deras språkkunskaper. De kan således antas ha varit i dubbel mening beroende av förmedlare, mellan språken och från muntligt till skriftligt eller i omvänd riktning. Redan år 1734 ställde bonderiksdagsmännen från Finland krav på en tolk men först från 1755 verkade som bondeståndets sekreterare en person som kunde finska. De bonderiksdagsmän som var tvåspråkiga innehade en nyckelposition i övergångarna mellan språken och satt ofta i utskotten.<sup>16</sup>

I det fortsatta ges en kort bakgrundsteckning om bondeseglationen som föremål för en långvarig reglering. Därefter utreds turerna i beslutsfattandet gällande bondeseglationen vid riksdagen 1746–1748 eftersom detta är en förutsättning för ett studium av bondememorialens roll i sammanhanget.

### *Den "uhråldriga seglationsfriheten"*

Allmogen i bland annat Österbotten fick behålla sin rätt till seglation enligt vad som stadgats 1696. Detta var vad såväl borgerskap som bönder fick som svar på sina besvär vid riksdagen 1723. Beslutet innehöll också en varning: den bonde som ägnade sig åt landsköp skulle straffas med förlust av sin seglationsrätt. Och allmogeseglationen skulle ske med mindre båtar, och inte med skutor eller större fartyg.<sup>17</sup>

16. Paloposki (1961) s. 159, 221–242, 247–270.

17. Beslutet är i fråga om det sistnämnda inte glasklart, det kan också tolkas som gällande endast allmogen i Västernorrland. Resolution på böndernas besvär 17/9 1723 och städernas besvär 16/10 1723, R. G. Modée (utg.) *Utdrag utur [...] Publique Handlingar [...] som riksens styrelse samt invärtes hushållning och författningar i gemen [...] angå I* (Stockholm 1742) s. 379, 455.



Allmogens rätt till seglation hade upprepade gånger varit föremål för reglering. Det första stadgandet är från 1348, då kung Magnus Eriksson gav allmogen i Närpes, Mustasaari och Pedersöre rätt att sinsemellan handla med livsmedel som råg och smör. Rätten bekräftades av senare regenter och Gustav Vasa utvidgade den. Bönderna fick av honom rätten att segla till Stockholm om de först gett kronan möjlighet att köpa in deras varor. I och med att de första städerna på 1600-talet grundades i Österbotten blev situationen en annan. Vasa stad grundades 1606 och i fundationsbrevet förklarade Karl IX att böndernas seglation måste upphöra. I praktiken fortsatte bondeseglationen, och rätten ifrågasattes lika energiskt av städerna som den förvarades av bönderna.<sup>18</sup>

Enligt det regelverk som var i kraft under tidigt 1700-tal var seglationen de kustnära böndernas ensamrätt, förbehållen sådana bönder som var skattlagda för fiske och sälfångst och hade en begränsad tillgång till åker och äng. De var de enda som tilläts ägna sig åt seglation i syfte att sälja sina egna produkter (sin "egen afwel"). De bönder som däremot bodde längre från havsstranden och var skattlagda för åker, äng och skog stod utanför rätten att hålla på med seglation.<sup>19</sup>

Enligt resolutionen från den 14 januari 1696 skulle en lista på vilka byar och bönder som var berättigade till seglation upprättas. Listan lät vänta på sig och det var först i slutet av år 1709 som en lista sändes till kammarkollegiet som godkände och stadfäste den.<sup>20</sup> Landshövding Reinhold Wilhelm von Essen genomförde 1726 en undersökning om allmogeseglationen i sitt län och gjorde utgående från den upp en ny lista över de socknar och byar i vilka bönderna var berättigade till seglation. Allmogen i Österbotten besvarade sig över utredningen och en ny utredning verkställdes 1739. Både borgerskap och bönder mistroddes undersökningarna 1726 och 1739. Borgarna menade att landshövdingarna hade varit för välvilligt inställda till allmogens seglation.<sup>21</sup> Bonderiksdagsman Jakob Pålsson Heikus framhöll 1747 att de tidigare undersökningarna hade varit ofullständiga och att det förekommit missbruk då de genom-

18. H. Em. Aspelin, *Wasa stads historia* (Nikolaistad 1892) s. 11, 211–212.

19. Kungl. Maj:ts resolution 18/3 1689, som bestyrkt avskrift i R 1862, f. 589r, Riksarkivet (RA) Stockholm.

20. Aspelin (1892) s. 216–217.

21. Alma Söderhjelm, *Jakobstads historia II* (Helsingfors 1909) s. 122, 127.

fördes.<sup>22</sup> Utredningsarbetet låg till grund för det beslut i frågan som Kungl. Maj:t fattade den 3 mars 1747 och som rimmade illa med vad de österbottniska bonderiksdagsmännen ansåg vara rätt och rimligt.<sup>23</sup>

Böndernas sjöresor med sina produkter underlättades 1733 då de inte längre behövde besöka en tullkammare i Österbotten och få lasten granskad. Det räckte med ett intyg av sockenprästen eller länsmannen att varorna var bondens egen produktion och bönderna tilläts betala enkel tull på den ort – Stockholm eller Åbo – dit de seglade.<sup>24</sup> Allmogens seglation irriterade städernas handlande borgerskap så mycket att de 1735 kom överens om att varje stad skulle anställa en utridare som fick landshövdingens fullmakt att övervaka allmogens utförsel av varor från landskapet. Utridarna var naturligtvis en grund till missnöje bland bönderna och de var för få för att kunna etablera en effektiv kontroll.<sup>25</sup>

### *Riksdagen 1746–1747 och "den bekanta österbottniska seglationssaken"*

Den uppmärksamhet som kom allmogens seglation till del vid riksdagen 1746–1747 visar hur politiskt inflammerad frågan var. Bondeståndet aktualiserade i en skrivelse till Kungl. Maj:t i oktober 1746 behovet av ett klarläggande beslut då det gällde de österbottniska böndernas rätt att segla med egna varor till Åbo och Stockholm. Ståndet upprepade sin begäran från riksdagarna 1738–1739 och 1741–1742 och bad nu om ett slutgiltigt avgörande, särskilt som allmogen i Österbotten "räckna detta mål för ett af deras största angelägenheter, hvaruppå deras välfärd och uprätthållande till största delen beror".<sup>26</sup>

Enligt 1739 års resolution på allmogens besvär om bondesegregationen skulle Kungl. Maj:t "ju förr ju häldre" ge en förordning som respekterade både borgerskapets och allmogens rättigheter.<sup>27</sup> Den höga angelägenhetsgraden till trots förelåg Kungl. Maj:ts beslut om bondesegregationen

22. Sten Landahl (utg.), *Bondeståndets riksdagsprotokoll 6* (Stockholm 1957) s. 886; K. V. Åkerblom, *Jacob Pålsson Heikus: En riksdagsman från Vörå* (Vasa 1920) s. 26.

23. Aspelin (1892) s. 222–223; *Kristinestads historia* (Kristinestad 1915) s. 125–130; Alma Söderhjelm, *Jakobstads historia II* (Helsingfors 1909) s. 121–122, 127; Rådsprotokoll i inrikes-civila ärenden 3/3 1747, f. 426r–428r, RA; Börje Bergfeldt (utg.), *Borgarståndets riksdagsprotokoll 9:2* (Stockholm 2003) s. 728; *Sveriges ridderskaps och adels riksdags-protokoll från och med år 1719 XVII* (Stockholm 1906) s. 328–329.

24. Söderhjelm (1909) s. 124; *Kristinestads historia* (1915) s. 126.

25. Aspelin (1892) s. 222–223.

26. *Bondeståndets riksdagsprotokoll 6*, s. 91, 758.

27. R. G. Modée (utg.) *Utdrag utur [...] Publique Handlingar [...] som riksens styrels samt invärtes hushållning och författningar i gemen [...] angå II* (Stockholm 1746) s. 1417.

i Finland och Österbotten först den 3 mars 1747. Rätten inskränktes. Rådet som redan den 10 februari hade inlett sitt arbete med frågan kom att omfatta innehållet i ett betänkande som kommers- och kammarkollegierna lämnat 1727. Allmogens rätt till seglation var odiskutabel men det gällde att precisera vilka bönder som hade denna rätt och vilka som stod utanför. För Österbottens vidkommande betydde detta att bönderna i alla orter som ingick i den förteckning som von Essens gjort upp på 1720-talet fortsättningsvis skulle få ägna sig åt seglation.<sup>28</sup>

Den bärande principen i resolutionen<sup>29</sup> var att inskränka allmogese-glationen till ett ofrånkomligt minimum. Inga andra bönder än de som bodde i socknar eller byar som var skattlagda för fiske och hade tillgång till så lite odlad jord att de inte klarade sin försörjning på vad jorden gav skulle få ägna sig åt seglation. Beslutet blev känt bland de österbottniska bonderiksdagsmännen i slutet av april månad 1747 och de gick genast till motangrepp och lämnade i början av maj in ett besvär. Men behandlingen av besväret förhalades; åtminstone lät de österbottniska bonderiksdagsmännen i ett memorial till bondeståndet daterat den 1 juli 1747 förstå att det förhöll sig på det sättet. Bonderiksdagsmännen betonade det angelägna i att ärendet inte drogs i långbänk. Ärendet hade remitterats till Kammar-, ekonomi- och kommersdeputationens kommersutskott. Kommerskollegium hade den 30 maj sänt böndernas besvär för utlåtande till de österbottniska städernas fullmäktige, som trots att man haft en månad på sig inte hade tagit ställning så att kommerskollegium skulle ha kunnat ge sitt utlåtande till kommersutskottet.<sup>30</sup> Kollegiets utlåtande förelåg i slutet av juli månad och Kammar-, ekonomi- och kommersdeputationens kommersutskott kunde den 16 oktober ge sitt betänkande vars bärande tankar kom att bli ständernas beslut: en ny undersökning skulle genomföras och medan den pågick skulle inte resolutionen från den 3 mars 1747 tillämpas.<sup>31</sup>

Bondese-glationen behandlades utöver i Kammar-, ekonomi- och kommersdeputationen också i Finska deputationen vars främsta uppgift var att utgående från allmogens besvär föreslå åtgärder som rättade till missförhållanden i den östra riksdelen. De österbottniska bonde-

28. Rådsprotokoll i inrikes-civila ärenden 10/2, 14/2 och 3/3 1747, f. 251r–259v, 272v–280v, 425r–434r, RA.

29. Inrikes- och civilexpeditionens registratur 3/3 1747, f. 317r–319v, 323v–327v, RA.

30. *Bondeståndets riksdagsprotokoll* 6, s. 497, 852–854.

31. R 2912, f. 1037–1053; R 2918, f. 84–90, RA.

riksdagsmännen lämnade den 20 juli in ett skriftligt besvär till Finska deputationen där de bad om att den kungliga resolutionen 3/3 1747 inte skulle tillämpas så länge riksdagen behandlade rätten till den österbottniska allmogens seglation.<sup>32</sup> Finska deputationen var klar med sitt ställningstagande redan följande dag. Deputationen kom den österbottniska allmogen till mötes.<sup>33</sup>

Saken var dock därmed inte avgjord och inskränkningarna i seglationsrätten drabbade också ståndspersonerna i landskapet, varför major Mauritz Johan von Gertten, kyrkoherden i Limingo Matthias Pazelius och bonden Jakob Pålsson Heikus tillsammans anhöll hos regeringen om att resolutionen 3/3 1747 inte skulle tillämpas så länge seglationsrätten behandlades av riksdagen. Försöket att få resolutionen tillfälligt satt ur spel hade ingen framgång i rådet som behandlade ärendet i augusti 1747.<sup>34</sup>

Ridderskapet och adeln tog ställning till Finska deputationens utlåtande den 16 september 1747 och accepterade det med anmärkningen att seglationsfriheten inte fick bli så omfattande att den bröt mot andra förordningar.<sup>35</sup> Borgmästare Jonas Mollin från Uleåborg ingick i Finska deputationen och hade i ett skriftligt ställningstagande som sin ståndpunkt till ständerna framfört att deputationen inte alls borde ha befatat sig med ärendet eftersom det var under behandling i Kammar-, ekonomi- och kommersdeputationen där den nödvändiga dokumentationen fanns. Om tillämpningen av resolutionen sköts upp var det detsamma som att öppet tillåta att missbruket fortsatte.<sup>36</sup> Borgerskapets utlåtande byggde i hög grad på Mollins argumentation. Finska deputationen borde inte ha tagit ställning och den kungliga resolutionen borde efterlevas. Frågan om seglationsrätten var viktig för ståndet då den ”rörer det ömaste af ståndets privilegier”.<sup>37</sup>

Bonderepresentanterna från Österbotten kunde konstatera att Finska deputationen till sitt betänkande inte hade fogat några avskrifter av de många kungliga beslut om allmogeseglationen som fanns. De överlämnade därför den 5 september till riksdagen avskrifter av inte mindre än

32. R 2896, f. 757–760, RA.

33. R 2954, f. 1107–1012; R 2896, f. 319–321, RA; *Borgarståndets riksdagsprotokoll* 9:2, s. 727.

34. Rådsprotokoll i inrikes-civila ärenden 14/8 1747, f. 1582r–1583v; jfr R 2896 f. 320, RA.

35. *Sveriges ridderskaps och adels riksdags-protokoll* XVI (Stockholm 1904) s. 455–457, 501–502.

36. Bilaga till finska deputationens betänkande 21/7 1747, R 2954, f. 1013r–1015r, RA; jfr *Sveriges ridderskaps och adels riksdags-protokoll* XVI, s. 457–458.

37. *Borgarståndets riksdagsprotokoll* 9:2, s. 726–732.

21 dokument som bilaga till ett memorial till bondeståndet. Memorialets innehåll stämmer i hög grad överens med det besvär som samma personer lämnat in till Finska deputationen den 20 juli. De österbottniska bonderiksdagsmännen bad om att få hålla kvar sin gamla rätt till seglation och att den kungliga resolutionen från mars 1747 inte skulle tillämpas så länge ärendet var under behandling i riksdagen.<sup>38</sup>

Kammar-, ekonomi- och kommersdeputationen tog ur böndernas synvinkel sett irriterande god tid på sig. Deputationens utlåtande gavs som redan framgick den 13 oktober och fick en avgörande betydelse. Man hade för att ”ärnä behörigt lius i denne Saken” studerat såväl landshövding von Essens undersökning från 1726 som den kompletterande kartläggning som genomförts 1738. Inga andra bönder skulle få segla på Stockholm eller Åbo med egen avel och bondevaror ”än de som med deras ägor stöta till Siökanten, äro skattlagde för Saltsjö fiske och Siäleskiuterie, samt äfwen med så ringa åker och äng försedde, at de utan Seglationen icke bestå eller deras Skatter till Kongl: Maj:tt och Cronan betala kunna”. Men informationen om förhållandena i de olika orterna i Österbotten var bristfällig, framhöll utskottet, och föreslog därför att generalguvernören i Finland Gustaf Fredrik von Rosen skulle låta göra en ny utredning av vilka socknar och byar som skulle ha rätt till egen seglation och att den kungliga resolutionen från mars 1747 inte skulle tillämpas så länge detta arbete utfördes.<sup>39</sup>

Borgarståndets representanter fogade sin avvikande mening till deputationens betänkande. Det kungliga beslutet 3/3 1747 var grundat på lag och på de undersökningar som utförts och att genomföra ännu en granskning av förhållandena var strängt taget onödigt. Ändå ville representanterna för borgarståndet inte sätta sig på tvären men med det uttryckliga förbehållet att den kungliga resolutionen förblev i kraft så länge undersökningen genomfördes.<sup>40</sup>

Stånden kom med sina synpunkter på utlåtandet men samtliga acceperade tanken på en ny utredning av en för ändamålet utsedd kom-

38. R 1298, österbottniska bonderiksdagsmännens memorial 5/9 1747 som bilaga till Kammar-, ekonomi- och kommersdeputationens betänkande nr 48 (opaginerad volym); R 1862, f. 153–154; R 2954, f. 1018–1019, RA; *Bondeståndets riksdagsprotokoll* 6, s. 583, 862–864; jfr *Sveriges ridderskaps och adels riksdags-protokoll* XVI, s. 460–461.

39. R 1298, Kammar-, ekonomi- och kommersdeputationens betänkande nr 48 (opaginerad volym); R 2954, f. 317–319; *Borgarståndets riksdagsprotokoll* 9:2, s. 799–801.

40. R 1298, bilaga till Kammar-, ekonomi- och kommersdeputationens betänkande nr 48 (opaginerad volym); R 2954, f. 320–321, RA.

mission.<sup>41</sup> När deputationens betänkande kom till bondeståndet anhöll riksdagsman Jakob Pålsson Heikus från Vörå om dokumentet för att "få se thet närmare igenom", vilket han fick tillåtelse till.<sup>42</sup> De utförliga kommentarer han utarbetade kom sedan att omfattas av ståndet och kommuniceras till de övriga stånden.<sup>43</sup>

Betänkandet gjorde enligt vad Jakob Pålsson kunnat se gällande att en del sådant som faktiskt inte stod att läsa i för allmogens seglationsrätt centrala dokument ingick i dem. I sitt memorial framhöll Jakob Pålsson också bland annat behovet av en grundlig och opartisk undersökning eftersom de som gjorts tidigare varit ofullständiga och det förekommit oegentligheter då de genomfördes.<sup>44</sup>

Ständerna kunde enas om att en ny rannsaking var nödvändig. Fram till dess att den var genomförd skulle resolutionen från den 3 mars 1747 om bondeseglationen lämnas liggande otilläpplad. Kungl. Maj:t ombads i en skrivelse ge generalguvernör von Rosen befallning att låta genomföra en ny undersökning.<sup>45</sup>

### *Konceptisten och anonymiteten*

Enligt 1723 års riksdagsordning skulle bondeståndets sekreterare ta emot de memorial och andra skrifter som någon medlem av ståndet ville lämna in. Sådana dokument skulle alltid vara försedda med namnteckning. Ingen tilläts lämna in ett memorial till ett annat stånd innan han hade anmält sitt ärende skriftligt i sitt eget stånd.<sup>46</sup>

Mer reglerad än så var inte riksdagsmännens rätt att ta initiativ eller ingripa i behandlingen av ett ärende fram till år 1751. Andra än riksdagsmän hade rätt att vända sig till ständerna i sådana ärenden som ingen annan instans hade som sin uppgift att pröva. Riksdagens urskillningsdeputation fungerade som grindvakt och avgjorde vilka suppliker som

41. *Borgarståndets riksdagsprotokoll* 9:2, s. 799–801; adelståndet, se *Sveriges ridderskaps och adels riksdags-protokoll* XVII (Stockholm 1906) s. 323–324, 327–332; prästerskapet, se Nina Sjöberg (utg.), *Prästeståndets riksdagsprotokoll* 12 (Stockholm 2005) s. 598.

42. *Bondeståndets riksdagsprotokoll* 6, s. 681.

43. R 1298, bilaga till Kammar-, ekonomi- och kommersdeputationens betänkande nr 48 (opaginerad volym); R 1862, f. 584–588; *Bondeståndets riksdagsprotokoll* 6, s. 685–686.

44. *Bondeståndets riksdagsprotokoll* 6, s. 685–686, 883–887.

45. Rikens ständer till KM:t om seglationen i Finland och Österbotten 14/12 1747, R 4955, f. 898r–901v, RA; Den 14 januari 1748 lät riksrådet ständernas beslut gå i verkställighet, Rådsprotokoll i inrikes-civila ärenden 14/1 1748, f. 38v–39v, RA.

46. Axel Bruswitz (utg.), *Frihetstidens grundlagar och konstitutionella stadgar* (Stockholm 1916) s. 239.

hade ett sådant innehåll att riksdagen ägde att ta ställning till dem.<sup>47</sup> I den princip som knäslattes 1738 gällande enskilda som lämnade in en skriftlig ansökan om att få sin sak prövad eller befrämjad av riksdagen uppmärksammades också förekomsten av skrivkunniga ombud:

Alla memorialer och ansökningar, som till RSt. inläggas, böra, enär then sökande betjent sig af någon annan till theas upsättjande, jemte principalen, af concepsten underskrifvas och, när någor såsom fullmäktig sådane skrifter underskrifver, behörig fullmactt biläggas, såframt the af RSt.skola emottagas.<sup>48</sup>

Det var urskillningsdeputationen som hade tagit initiativet till den nya regeln och som i ett betänkande till ständerna framhållit att kravet på konceptistens underskrift redan var etablerad praxis vid domstolarna i riket.<sup>49</sup> De skrifter som "uppsattes" kunde således ha kommit till som ett samarbete mellan en illitterat "principal" som låg bakom skriften och ville ge den ett bestämt innehåll och därför engagerade en skrivkunnig "konceptist" som stod för formuleringarna. I den instruktion som 1748 gavs för riksdagens urskillningsdeputation togs samma stadgande in, men här kallades de två personerna "huvudman" respektive "ombud" eller "konceptist".<sup>50</sup>

Som Pia Letto-Vanamo har visat fanns det en klar interaktiv koppling mellan en ökande skriftlighet och uppkomsten av en advokatprofession på 1600-talet. Utan den förra skulle den senare knappast ha uppstått och omvänt: utan advokater skulle rättsprocesserna inte ha blivit så skriftbundna.<sup>51</sup> Vem som utarbetat en inlaga till en domstol blev en allt intressantare kunskap på grund av ansvarsfrågan. Huvudmannen skulle

47. Riksdagsordningen 1723, Brusewitz (utg.) (1916) s. 240–241, 243.

48. Kungl. förordning angående vad vid tillkommande riksdagar till deras förkortande vidare bör iakttagas 6/9 1738, Brusewitz (utg.) (1916) s. 438; Om behandlingen i riksdagen se *Sveriges ridderskaps och adels riksdagsprotokoll IX* (Stockholm 1887) s. 237–238; Axel Norberg (utg.), *Prästeståndets riksdagsprotokoll 9* (Stockholm 1986) s. 137–138; Nils Staf (utg.) *Borgarståndets riksdagsprotokoll från frihetstidens början 6* (1738–1739) s. 113, 133–134; Sten Landahl (utg.), *Bondeståndets riksdagsprotokoll 3* (Stockholm 1948) s. 134–135.

49. Urskillningsdeputationens odaterade memorial, R 2727, f. 404r–408r, RA.

50. Kungl. förordning angående instruktion för urskillningsdeputationen 10.5.1748; jfr den förnyade instruktionen för urskillningsdeputationen 8/12 1760 med begreppen "huvudman" och "konceptist", Brusewitz (utg.) (1916) s. 275, 278.

51. Pia Letto-Vanamo, *Suomalaisen asianajalaitoksen synty ja varhaiskehitys: Oikeushistoriallinen tutkimus* [Uppkomsten av advokatinstitutionen i Finland och dess första skede: En rätthistorisk undersökning](Helsingfors 1989) särsk. s. 223–233.

inte få komma undan med att han hänvisade till en anonym konceptist och att han som illiterat inte kunnat ta del av innehållet och därmed inte heller kunde hållas ansvarig. En annan fråga som engagerade myndigheterna var advokater som för sin egen vinnings skull ansågs locka personer, särskilt allmogen, in i onödiga och förödande dyra rättsprocesser.

Enligt den nya rättegångsstadga som togs i bruk 1695 ålåg det ett befullmäktigat ombud ("procurator eller fullmächtig") att alla sina "inlagor, suppliquer och skrifter jämte sielfwa principalen underskrifwa".<sup>52</sup> Stadgan sändes sedan den trätt i kraft på remiss av den stora lagkommission som hade tillsatts 1686. Kommissionen hade utarbetat 1695 års stadga och ledde det arbete som omsider kom att utmyнна i 1734 års lag. Ombudets skyldighet att underteckna de dokument han uppgjort och lämnade in gav anledning till flera kommentarer i remissvaren. Ett generellt krav på konceptisten att underteckna ansågs inte vara oproblemiskt utan kunna leda till att den som behövde biträde i rätten av ett ombud riskerade bli utan hjälp.<sup>53</sup>

Den juridiska expertisen i Viborgs län framhöll i sitt svar att ett generellt krav på konceptisten att underteckna varje dokument han sammanställt inte var fruktbart. Man ansåg att en person som själv kunde läsa och skriva men ändå inte var skicklig nog att själv författa sina inlagor till en domstol inte borde åläggas att synliggöra sin konceptist. Det förhöll sig, framhölls det, annorlunda om huvudmannen var en person som saknade erfarenhet av rättegångar och dokumenten var skrivna på svenska. Här var tankegången således att endast i det fall att huvudmannen var helt utestängd från skriftligheten var det av stort värde att konceptisten, som då hade stora möjligheter att föra sin uppdragsgivare bakom ljuset, inte var anonym.<sup>54</sup> När remissvaren 1712 behandlades utnyttjade Åbo hovrätt den möjlighet rätten hade att ännu komma med sina synpunkter på den nya rättegångsbalken. Hovrätten framhöll att en part i en rättsak med hot om straff borde förpliktigas att uppge konceptisten alltid då det var sannolikt att han eller hon inte själv varit kapabel att skriva sina inlagor. De borde i dylika fall bägge underteckna dokumentet. Kommissionens ordförande framhöll att kravet att namnge konceptisten borde gälla utöver allmogen också alla kvinnor, "som eij heller lära sielfwa kunna sina

52. Citat enligt Letto-Vanamo (1989) s. 95, 108.

53. Letto-Vanamo (1989) s. 102–126.

54. Letto-Vanamo (1989) s. 111–112.



klagemåhl skriffteligen författa". Resultatet av kommissionens diskussion blev att konceptistens namn skulle finnas med på alla dokument inlämnade av allmogemän, alla kvinnor och andra enkla ("enfaldige") personer.<sup>55</sup>

Enligt rättegångsbalken i 1734 års lag skulle ett rättsligt ombud "redeliga och med all flijt drifwa den sak, som honom förtros" och ha undertecknat alla de skrifter som han lämnade in till rätten. Ingen fick dömas på basis av en skriftlig inlägga som saknade namnteckning av den person som författat den om det var så att "sakägaren finnes ej hafwa förstått then samma upsätta".<sup>56</sup> Också i andra sammanhang än i den allmänna lagen uppmärksammades förekomsten av ombud ("fullmäktige eller advokater"), särskilt sådana som med tanke på egen vinning författade besvärsskrifter och andra inlagor till myndigheterna som "i synnerhet de enfaldiga af Allmogen" inte hade någon nytta av men måste betala dyrt för. Orsaken till att det också i riksdagsarbetet fanns ett intresse av att synliggöra konceptisten var den samma. Då innehållet i förordningen 1738 diskuterades inom adelsståndet framhölls det att man i likhet med praxis vid domstolarna skulle kräva att konceptisten undertecknade en skrivelse han utarbetat "til förekommande af alt missbruk".<sup>57</sup>

I vilken utsträckning uppmärksammades eventuella konceptisters medverkan i produktionen av de dokument som inlämnades till riksdagen? Om en konceptist till ett memorial inlämnat till riksdagen av en riksdagsman låtit bli att förse det med sin namnteckning kunde hans identitet bli föremål för diskussion och utredning, men någon explicit regel fanns inte formulerad.<sup>58</sup> Den kom först i en förordning 1751 och formulerades på följande sätt:

55. Letto-Vanamo (1989) s. 113–115.

56. *Sveriges Rikes LAG Gillad och antagen på Riksdagen Åhr 1734* (Stockholm 1746) s. 359–360.

57. Kungl. förordning angående besvär hos riksens ständer över justitierevisionens domar 22/11 1738, Bruswitz (utg.) (1916) s. 440; Kungl. Maj:ts kungörelse och varning 29/6 1773 till dem som med besvärs och andra skrifers författande förleder enfaldiga till oskäligen rättegångar och oskäligen ansökningar, R. G. Modée (utg.), *Utdrag utur [...] Publique Handlingar [...] som riksens styrelse samt invärtes hushållning och författningar i gemen [...] angå X* (Stockholm 1781) s. 167; *Sveriges ridderskaps och adels riksdagsprotokoll IX*, s. 237.

58. För ett exempel från 1742, se Sten Landahl (utg.), *Bondeståndets riksdagsprotokoll 5* (Stockholm 1954) s. 21–22; jfr Paloposki (1961) s. 233.

Ingen riksdagsman, som icke sjelf kan skrifva, författa eller ihopsätta en skrift, må äga tillstånd i thes egit eller andre stånd eller ock i någon deputation at inlämna skrifter eller memorialer, hvarunder icke tillika concepistens namn är antecknad, mycket mindre att thertill samla underskrifter.<sup>59</sup>

Av ingressen till förordningen som innehöll fyra olika ordningsregler för det fortsatta riksdagsarbetet framgår det att regleringen kommit till på initiativ av ständerna i syfte att upprätthålla god ordning i riksdagens arbete och för att förhindra splittring och missämja bland ständerna. Förordningen innehöll med minimala omstiliseringar exakt den text som ständerna hade kommit överens om vid 1746–1747 år riksdag och som kommunicerades till Kungl. Maj:t den 14 december 1747 med begäran om utfärdandet av en allmän kungörelse.<sup>60</sup>

Allt fick sin början i en mycket uppslitande diskussion inom bondeståndet år 1747 med anledning av ett memorial som bonderiksdagsmannen Erik Persson från Skepptuna i Stockholms län lämnat in till bondeståndet i september 1747 och i vilket han skarpt fördömde olovliga trakteringar och krävde att alla som deltagit i sådana skulle ställas till svars. Några entydiga regler för trakteringar fanns inte och det var i praktiken böndernas deltagande i dem som uppfattades vara ett problem eftersom de, till skillnad från riksdagsmän som tillhörde något av de andra stånden, inte uppfattades vara tillräckligt politiskt mogna och ståndaktiga inför påtryckningsförsök. Karin Sennefelt ser trakteringarna som en av de mest tydliga markörerna för dåtida medborgarskap. De uppfattades som problematiska under en övergångsperiod och när bönderna senare under frihetstiden inte upphörde att delta men bonde-traktering till skillnad från tidigare inte längre gjordes till ett problem är det ett tecken på böndernas politiska emanciperings.<sup>61</sup>

Erik Persson lät när ståndet den 5 september 1747 kom samman första att han ville lämna in ett memorial om behovet av krafttag mot korrumpierande trakteringar och med ett förslag om tillsättandet av en

59. Kungl. förordning angående vissa ordningsreglers iakttagande vid riksdagarna 6/9 1751, Brusewitz (utg.) (1916) s. 441.

60. Riksens ständer till Kungl. Maj:t 14/12 1747 om några omständigheter som bör iakttagas vid riksdagarna, R 4955, f. 1235r–v och det därpå följande opaginerade bladet, RA.

61. Sennefelt (2012) s. 208–219.

rannsakande ständerkommission.<sup>62</sup> Han önskade att memorialet genast lästes upp men de som motsatte sig ett omedelbart uppläsande var lika angelägna att få sin vilja igenom som de som ställde sig bakom detta krav, och talmannen fick gripa in för att dämpa ”ett starkt sorl och otydelig ordväxling”. Resultatet blev att memorialet inte genast lästes upp utan att man höll sig till den tidigare överenskomna agendan. Ståndets följande session hölls först den 16 september och under mellantiden blev av allt att döma memorialet både flitigt läst och livligt diskuterat. Det var inför en skara väl förberedda bonderiksdagsmän som Erik Persson den 16 september bad att hans memorial nu skulle läsas upp.<sup>63</sup>

Erik Persson framhöll inledningsvis att han i sitt memorial nu ville ersätta ordet ”huvudmän” med ”medbröder”.<sup>64</sup> Någon som läst memorialet före sessionen den 16 september hade tydligen gjort honom uppmärksam på att det var oförsiktigt att skriva om ”mine hemmavarande hufvudmän” eftersom principalatsläran – det vill säga att en riksdagsman hade ett ansvar och en redovisningsskyldighet inför sina väljare – var en politiskt mycket het fråga vid just denna riksdag. I det skede då Erik Persson erbjöd de andra stånden att ta del av hans memorial jämfördes i såväl adelsståndet som borgarståndet den version som han hade lämnat in till bondeståndet den 5 september med den version han erbjöd de andra stånden. Det framgick då entydigt att han hade låtit byta ut ordet ”huvudmän” till ”medbröder”. Borgarståndet kom fram till att det fanns skäl att utreda vem som var skrivelsens konceptist och orsaken till skillnaden, ”hälst det ordet hufvudmän är i denne tid af mycken och farlig betydelse”.<sup>65</sup> I riksdagsbeslutet intogs ett skarpt fördömande av principalatsläran.<sup>66</sup>

I debatten i bondeståndet den 16 och 17 september 1747<sup>67</sup> gick diskussionens vågor höga, något som i protokollet upprepade gånger beskrivs som sorl eller buller. Också här riktades uppmärksamheten framförallt mot vem som hade skrivit Erik Perssons memorial och den fråga som splittradeståndet var om det skulle läsas upp eller inte. En stark opinion

62. Memorialet tryckt i *Handlingar rörande Skandinaviens historia* 3 (Stockholm 1817) s. 259–265.

63. *Bondeståndets riksdagsprotokoll* 6, s. 583, 594.

64. *Bondeståndets riksdagsprotokoll* 6, s. 594.

65. *Sveriges ridderskaps och adels riksdagsprotokoll* XVI, s. 488; *Borgarståndets riksdagsprotokoll* 9:2, s. 736–734.

66. Metcalf (1985) s. 141–142.

67. *Bondeståndets riksdagsprotokoll*, s. 594–614.

var av den uppfattningen att det inte skulle läsas upp innan Erik Persson namngett concepisten, ”i synnerhet som han sielf ej en gång kunde läsa skrifwit”.

Att concepisten till Erik Perssons memorial efterfrågades berodde på att de som motsatte sig att det antogs av ståndet såg en chans att motarbeta det genom att ta fasta på en formell brist. Hade det varit mindre kontroversiellt till sitt innehåll skulle frågan troligen aldrig ha väckts. Men å andra sidan var frågan om concepisters identitet allmänt taget på dagordningen. I ett tidigare skede av samma riksdag hade två bonderiksdagsmän velat lämna in varsitt memorial och då hade det aktualiserats hur ”ståndet åtskillige gånger fastställt, thet inge memorialer utan concepistens underskrift skulle emottagas”.<sup>68</sup>

Erik Persson replikerade att han var redo att svara för texten i memorialet och skulle namnge sin concepist om riksdagsmannen Jonas Carlsson Öhrman avslöjade vem som författat en promemoria denne hade lämnat in. Motrepliken på detta ”af många andre” var att det var en helt annan sak med Jonas Carlsson Öhrmans memorial eftersom han var skrivkunnig ”men at theremot i allmänna lagen tydeligen woro föreskrifwit, thet then, som ej troddes om at sielf kunna författa något memorial, borde låta thet af concepisten underteckna, innan thet til föredragande kunde antagas”.

Det krav som restes och den princip som hävdades var således inte att en concepist nödvändigtvis alltid måste förse det han skrivit med sin namnteckning men att alltid då det var känt att huvudmannen var utestängd från en mer kvalificerad skriftlighet, varken kunde skriva texten i fråga eller ens ta del av den genom att läsa den själv, var det inte acceptabelt att concepisten förblev anonym. Det framhölls ju om Erik Persson att han inte ”kunde läsa skrifwit” och en sådan person kunde inte (ensam) ställas till svars för innehållet. Den som hade förvärvat sig en religiös läskunnighet kunde läsa tryckt text med ett innehåll som var bekant sedan tidigare. Den inbegrep inte en kompetens att ta del av handskrivna text, än mindre att skriva.<sup>69</sup> Men den som kunde skriva hjälpligt kunde också läsa handskrivna text, och det är min förmodan och hypotes att det är denna läs- och skrivförmåga som många bonderiksdagsmän innehade. De hade inte den kompetens som behövdes för

68. *Bondeståndets riksdagsprotokoll* 6, s. 125.

69. Villstrand (1999) s. 95–96.

att formulera ett retoriskt slipat memorial, men många kunde ta del av handskrivna dokument som ju dominerade det i så hög grad skriftburna riksdagsarbetet.

Resultatet av den intensiva och utdragna debatten om Erik Perssons memorial blev att det lästes upp i bondeståndet. Följande fråga var hurvida det kunde omfattas av ståndet eller inte. Uppläsandet inleddes men måste avbrytas på grund av "häftigt sorl" och Nils Jeppesson måste ta tillbaka sin skrift. Ståndet kunde inte enas om ett beslut, man ville en gång för alla få klarhet i vem som skrivit memorialet på uppdrag av Erik Persson. Talmannen föreslog omröstning medan Nils Matsson från Västernorrland på ett papper lät anteckna alla dem som ställde sig bakom Erik Perssons memorial vilket visade sig vara så många som 47 medlemmar av bondeståndet.<sup>70</sup> Diskussionen urartade i allmän ordning: "Men altsammans stadnade uti häftigt och otydeligt sorl samt ledamöternes nedlöpande utur sine bänckar til skranket".

Erik Persson avlägsnade sig med omkring trettio andra riksdagsmän för att vända sig till de andra stånden med memorialet, en föresats som de här bonderiksdagsmännen kunde förverkliga i adelsståndet redan samma dag, där den inofficiella deputationen mottogs och där memorialet gav anledning till en livlig diskussion. I de två övriga stånden infann sig de oppositionella bönderna följande dag. I prästeståndet togs de över huvud taget inte emot men däremot nog i borgarståndet men som en inofficiell grupp "utan några ärebetygelser".<sup>71</sup> Efter att Erik Persson och de andra likasinnade hade lämnat bondeståndets session kunde en votering genomföras. Den gav med rösterna 62 mot och 7 för vid handen att ståndet inte ställde sig bakom memorialet.

Det gällde nu att förhindra att Erik Persson hade framgång i sina försök att få de andra stånden att acceptera memorialet. Bönderna utsåg en deputation som med ett protokollsutdrag skulle gå till de övriga stånden och förklara att de riksdagsmän som med Erik Persson i spetsen hade vänt sig till dem gjort det utan bondeståndets samtycke eller fullmakt.<sup>72</sup> Tidigt på förmiddagen följande dag (17/9) godkände bondeståndet det extrakt ur sitt protokoll som kom att få en stor betydelse för den fortsatta

70. Förteckningen som bilaga till protokollet, *Bondeståndets riksdagsprotokoll* 6, s. 881–883.

71. *Sveriges ridderskaps och adels riksdagsprotokoll* XVI, s. 471–477; *Prästeståndets riksdagsprotokoll* 12, s. 476; *Borgarståndets riksdagsprotokoll* 9:2, s. 736.

72. *Sveriges ridderskaps och adels riksdagsprotokoll* XVI, s. 477.

utvecklingen. Bondeståndet beklagade att åter en gång en "sammansatt flock" av bönder mot ståndets vilja och utan ståndets samtycke hade vänt sig till de andra stånden och föreslog nu att talmännen tillsammans med några deputerade från varje stånd skulle klarlägga vem som varit "concepist och hufwudman" till Erik Perssons memorial, "i synnerhet som Erick Pehrsson ej sielf kan skrifwa, mindre är i stånd at författa någon sådan skriff".<sup>73</sup>

Den deputation som kunde utses arbetade snabbt och var klar med sitt betänkande den 24 september.<sup>74</sup> Erik Persson hade hörts av deputationen om vem som var "författaren eller concepisten" till det kontroversiella memorialet, men denne hade då svarat undvikande att han inte kände den man som han träffat på gatan och kommit i samtal med om den aktuella frågan. Denna person hade dagen därpå gett Erik Persson memorialet som var författat av en gardeskarl, vars namn var bekant för Erik Persson (protokollet är inte kristallklart formulerat, det kan ha varit just gardeskarlen som Erik Persson träffade på gatan). Trots att frågan upprepats hade Erik Persson vägrat att uppge namnet på concepisten till memorialet vars innehåll han förklarat sig som riksdagsman vara beredd att ta ansvar för. Det var därför deputationens rekommendation till ständerna att tills vidare lämna denna fråga öppen, uppmana dem som betett sig lagstridigt att i fortsättningen följa reglerna och bibehålla sämjan samt med tanke på det fortsatta riksdagsarbetet formulera ett antal regler som nödvändig vägledning. Den första av dem formulerades i deputationens protokoll på följande sätt och det är lätt att märka att det är innehållet i denna text som återfinns i förordningen från september 1751:

1:0 At Riksens Höglofl. Ständer förklara och för framtiden stadga, thet ingen riksdagsman, som icke sielf kan skrifwa, författa eller ihop-sättja en skriff, bör äga tilstånd i thess egit eller andre stånd eller ock någon deputation at inlämna skrifter eller memorialer, hwarunder icke tillika concepistens namn är antecknadt, mycket mindre at ther-til samla underskrifter.

73. Som bilaga till *Bondeståndets riksdagsprotokoll* 6, s. 865–866.

74. Som bilaga till *Bondeståndets riksdagsprotokoll* 6, s. 875–880.

Ständernas beslut överensstämde med deputationens förslag.<sup>75</sup>

I riksrådet diskuterades ständernas beslut om kompletterande regler för riksdagsarbetet. Rådsherrarna beslöt att en förordning inte genast skulle utfärdas utan den skulle ges först ett halvt år innan nästa riksdag inledde sitt arbete. På så sätt skulle den vara i "friskt minne" och de nya reglerna bli efterlevda.<sup>76</sup>

Hur regeln tillämpades är en berättigad fråga som inte är lätt att besvara. Den torde ha aktualiserats åtminstone varje gång någon såg en fördel i att göra det eller om inlagan bedömdes ha ett kontroversiellt innehåll. Med hjälp av sakregistret till *Bondeståndets riksdagsprotokoll* från 1751–1752 års riksdag har jag noterat 10 memorial inlämnade av bonderiksdagsmän. Samtliga av dem finns tillgängliga i original bland bondeståndets handlingar.<sup>77</sup> I den volym<sup>78</sup> som innehåller handlingar från bondeståndets arbete 1751–1752, bland dem inlämnade memorial, kan ännu något för min undersökning relevant memorial möjligen ingå, men det skulle förutsätta en tidskrävande genomgång att lokalisera det eller dem. Sammanlagt elva riksdagsmän (en av dem har lämnat in två memorial och på två memorial uppträder två olika par bönder som undertecknare) figurerar som huvudmän i memorialen och en granskning av dem ger vid handen att tre var undertecknade av konceptist och huvudman/huvudmän och att sju var undertecknade av endast huvudmannen. På två av de memorial som undertecknats av sin konceptist har denne skrivit in också huvudmannens namn.<sup>79</sup> Ett av de tre dokumenten undertecknade av en konceptist har huvudmannen själv undertecknat.<sup>80</sup> Men kan något utläsas ur dokumenten då det gäller hur de sju övriga memorialen har kommit till? Har en del av dem skrivits av en konceptist? Något helt

75. Deputationens betänkande diskuterades ingående inom adelsståndet den 30/9 och blev bordlagt. Av de följande protokollen framgår inte att behandlingen skulle ha fortsatt. *Sveriges ridderskaps och adels riksdagsprotokoll* XVI, s. 507–514. För de övriga ståndens beslut, se *Prästeståndets riksdagsprotokoll* 12, s. 488; *Borgarståndets riksdagsprotokoll* 9:2, s. 749; *Bondeståndets riksdagsprotokoll* 6, s. 671.

76. Rådsprotokoll i inrikes-civila ärenden 28/6 1748, f. 875v–877r, RA; Beslutet har antecknats på första sidan av Rikens ständers brev till Kungl. Maj:t 14/12 1747 som några omständigheter som bör iakttas vid riksdagarna; R 4955, f. 1235r–v och det därpå följande opaginerade bladet, RA.

77. Vid uppgörandet av registret har det skett åtminstone ett misstag, nämligen att ett memorial som omnämns på s. 57 i Sten Landahl (utg.), *Bondeståndets riksdagsprotokoll* 7 (Stockholm 1963) saknas i registret.

78. R 1873, RA.

79. R 1873, f. 330r–331v, 344r–345v, RA.

80. R 1873, f. 298r–299r, RA.

tillförlitligt svar kan inte ges på denna fråga men en jämförande granskning av namnteckningar och memorialtext kan ge en fingervisning.

Dokumentet med endast huvudmannens namnteckning ser rätt olika ut. På tre av dem har huvudmannen av allt att döma inte själv skrivit in sitt namn utan det har i stället gjorts av den anonyma person som sammanställt dem. Bonderiksdagsmannen Matts Tarvola (Matts Henrikson) från Eurajoki var tvåspråkig,<sup>81</sup> men det memorial<sup>82</sup> om lämpliga inbesparingsobjekt för kronan han lämnade in i februari 1752 har han knappast skrivit själv eller ens undertecknat själv. Handstilen är inklusive namnteckningen densamma i hela dokumentet, och texten är inte kansliprosa ur den högre skolan men ändå på en sådan nivå det är osannolikt att en bonde från en finskspråkig ort skulle ha lärt sig en så god svenska som den som möter i memorialet. Ännu mindre sannolikt är det att den finskspråkiga Kalle Jukola (Karl Johansson) från övre Hollola härad skulle ha skrivit den text som inlämnades av honom om ett antal hemman som en kapten ämnade skatteköpa.<sup>83</sup>

Det är inte orimligt att anta att ståndet hade överseende med att konceptisten till Tarvolas memorial inte framgick eftersom denne huvudman som tvåspråkig kanske kunde läsa svensk handskreven text och i ett eventuellt trängt läge inte kunde komma undan ansvar genom att skylla på konceptisten. I fråga om Jukolas memorial var situationen helt annan. Att endast hans namnteckning avslutade memorialet var ett ofrånkomligt avsteg från den nyligen publicerade förordningen om bland annat synliggörande av konceptister till de memorial som riksdagsmännen lämnade in. Det tredje memorialet på vilket den anonyme konceptisten skrivit in huvudmannens namn som undertecknare är författat av en person som var kapabel till en god kansliprosa och en person som var van att skriva. Memorialet<sup>84</sup> inlämnades av Anders Claesson, riksdagsman från Värmland, och behandlade bevillningen.

Fyra memorial har undertecknats av huvudmännen själva. Ingen av dem har använt sig av sitt bomärke. Det förekom att bonderiksdagsmän undertecknade ett dokument med sitt bomärke men det var inte

81. Paloposki (1961) s. 426.

82. R 1873, f. 16r-v, RA.

83. R 1873, f. 17r-v, RA.

84. R 1873, f. 365r-366r, RA.



så vanligt.<sup>85</sup> En bonde som undertecknade med sitt bomärke behövde inte nödvändigtvis vara så illitterat att han inte kunde skriva; valet av bomärke kunde också vara ett uttryck för att en skrivkunnig person ville markera sin status som bonde.<sup>86</sup>

Tre av de här fyra memorialen<sup>87</sup> har huvudmännen själva undertecknat men skillnaden mellan underskrift och text är så stor i dem att det inte kan ha varit huvudmannen som hållit i pennan då texten blev till. Ett gemensamt drag i dem är att de skrivits av en van hand. En granskning av dokumentens innehåll ger därtill vid handen att det måste ha överstigit en bonderiksdagsmans kapacitet att författa så stilistiskt drivna texter. Också de här riksdagsmännen måste alltså ha vänt sig till en professionell kraft.

Men det fanns också bonderiksdagsmän som var kapabla att skriva ihop ett gångbart memorial på egen hand. Allt talar för att allmogeri- riksdagsmannen Pål Svensson från Halland klarade av ingenting mindre än detta. Han står som ensam undertecknare av det memorial som han lämnade in i mars 1752 om ett ombud för allmogen i Stockholm. Orsaken är av allt att döma den att han själv tänkt ut och skrivit den rätt korta texten. Olika drag i den talar för att det förhåller sig så. Handstilen antyder att en person som lärt sig skriva rätt bra men som ändå inte är en van skribent med en driven handstil har fört pennan. Han har använt sig av orden supplik och deputation, bägge allmänt förekommande i den politiska retoriken, men ortografin är speciell, nämligen "siuplickue" och "deputtation". Formuleringarna "iu flere plågosät wii äro under kastade, ju mera orsaker gifwas oss tel skiellig klagan, men hwart wända wii oss och hwart ut föra wii vår klagan" och "ty wii kuna Gudi lof wara säckre at han [kungen] på alt sätt giärna tager sig vår nöd an, wil wara vår fader, hafwa oss utti sit höga hägn, och emott alt oskieligt förtröck af nåde hägna" bär på ekon från postilla och predikstol. Skribentens dialekt har påverkat honom att skriva "dragas dii hit sände ful mäcktigerna med di beswär, dem ifrån hwarie äro lefwererade, och fordra dem tel slut, så möcket mögeliget är", "hafwa wi ingen att liitta oss tel" eller "hwad tel

85. Riksdagsbesluten från fyra riksdagar 1742–1756 undertecknades av inalles 229 bönder och av dem använde 7 % bomärke; *Bondeståndets riksdagsprotokoll* 5, s. 722–723; *Bondeståndets riksdagsprotokoll* 6, s. 895–896; *Bondeståndets riksdagsprotokoll* 7, s. 426–428, 1016.

86. Villstrand (1999) s. 138.

87. R 1873, f. 315r–v, 317r–327v, 385r–386r, RA.

honom står tel at göra”.<sup>88</sup> Indicierna pekar sammanfattningsvis entydigt på att de aktiva konceptisterna var fler än de tre ovannämnda till namnet kända; så många som nio av de sammanlagt tio bondememorialen vid riksdagen 1751–1752 var med all sannolikhet sammanställda av en konceptist. Det var således i hög grad fråga om män som gärna valde att verka men ogärna ville synas.

*Vem skrev memorialen om bondeseglationen?*

Kunskapen om att användandet av konceptister av allt att döma var utbrett bland bonderiksdagsmännen och att deras aktivitet under år 1747 politiserades väcker frågan om vem som skrev de memorial med hjälp av vilka de österbottniska bönderna hävdade sin linje i frågan om allmogens seglationsrätt 1747. Någon etablerad metod för att undersöka vem som författat de memorial som saknar underskrift av en konceptist existerar inte. Forskaren är hänvisad till att argumentera utgående från indicier. Memorialförfattandet var inte formellt standardiserat utan de normer som informellt gällde – och som rimligen förändrades över tid – hade varje skribent tillägnat sig genom att ta del av kansliprosa i allmänhet och hur andra löst motsvarande uppgift. I väntan på undersökningar som blottlägger de implicita kriterierna för ett memorial vid 1700-talets svenska riksdagar återstår som min enda möjlighet i nuläget att jämföra de memorial som jag valt att granska med den bild av ett välgjort memorial som ett förhållandevis intensivt umgänge med inlagor till riksdagarna har gett mig.

I det följande har jag på samma sätt som i analysen ovan fäst uppmärksamhet vid bläckkvalitet, handstil, komposition och språk. Att bläcket i namnteckningen är ett annat än i den övriga texten indikerar att under-tecknaren inte själv skrivit texten. Handstilen ger fingervisningar om skribentens skicklighet och vana att skriva, och varje handskrivna text innehåller personliga drag. En del drivna skribenter lade sig till med för dem typiska maner då de formade bokstäver och ord. En logisk uppläggning som gör argumentationen lätt att följa i ett memorial talar för att skribenten var van att sammanställa sådana. Med den ökande skriftligheten i samhället följde en standardisering av språket och språkvetaren

88. R 1873, f. 361r–362r, RA. Se även *Bondeståndets protokoll* 7, s. 167–168, 379–380. Mitt varma tack till professor Mats Thelander, Uppsala universitet, för värdefulla synpunkter på memorialets språkdräkt; e-postmeddelande till förf., 11/1 2013.

Ulf Teleman har visat hur standardiseringen av svenskan med hovet och huvudstaden som normerande centrum var den viktigaste språkliga processen under 1700-talet. Eventuella dialektala inslag och inslag av talspråk i en text antyder skribentens såväl regionala som sociala förankring.<sup>89</sup> Också influenserna från andra språk och därmed svenskans renhet uppmärksammades under 1700-talet och det finns belägg för att bönder ansåg sig diskriminerade av ett utbrett användande av främmande ord i svenskan.<sup>90</sup> Detta innebär att i förekomsten av lånord i ett memorial och i hur skribenten valt att stava dem skiner hans bakgrund igenom. Förekomsten av fraser och hur väl skribenten lyckats följa de informella reglerna i användandet av dem utgör ytterligare en möjlighet att sluta sig till vem som torde ha hållit i pennan.

Fyra av fem memorial inlämnade 1747 av de österbottniska bonderiksdagsmännen rörande allmogeselegationen har bevarats bland den digra arkivaliska kvarlåtenskapen från frihetstidens riksdagar.<sup>91</sup> På de tre första av de här memorialen möter Jakob Pålssons namnteckning som den första och följs av de tre övriga österbottniska bonderiksdagsmännens namnteckningar, medan Jakob Pålsson står ensam med sitt namn under det fjärde från november 1747. Hans namnteckning kommer först på de tre förstnämnda dokumenten, vilket talar för att han hade en aktiv roll då samtliga fyra memorial kom till. De övriga huvudmännen, Johan Larsson Hofslagar från Pedersöre, Mats (Matti)

89. Det ställer krav på en språkvetenskaplig kompetens att studera hur väl ord, ord betydelse, böjning och stavning i ett dokument svarar mot en standardsvenska i vardande. Ulf Teleman, "1700-talets språkhistoria i fågelperspektiv: Om förhållandet mellan språk och historia" i dens. (red.), *Det offentliga språkbruket och dess villkor i Sverige under 1700-talet* (Lund 1985) s. 3–14; dens., *Åra, rikedom och reda: Svensk språkvård och språkpolitik under äldre nyare tid* (Stockholm 2002). För standardisering av språk och social distansering i ett europeiskt perspektiv, se Peter Burke, *Languages and Communities in Early Modern Europe* (Cambridge, UK 2004) s. 89–110.

90. Ingemar Carlsson, "En 1700-talsbonde ryter till om språket", *Populär historia* 5:2 (1995) s. 28–29.

91. De österbottniska bonderiksdagsmännens besvär om bondeselegationen från maj 1747 tycks inte ha bevarats i det omfattande riksdagsmaterialet. I R 2911 som innehåller en del av Kammar-, ekonomi- och kommersdeputationens protokoll och handlingar från riksdagen 1746–1747 upptas suppliken som nummer 163 i ett register i början av volymen och med anteckningen att den tagits till adelsståndets kansli 13/10 1747. Den finns inte som bilaga till deputationens betänkande; se R 1298, bilagorna till Kammar-, ekonomi- och kommersdeputationens betänkande nr 48 (opaginerad volym) som sändes till kammar-, ekonomi- och kommersdeputationen för beredning. Lika lite går det att återfinna bland allegaterna till Ridderskapets och adelns protokoll från denna riksdag, se R 92–94, RA.

Anttila från Lochteå och Johan (Juho) Flänki från Kemi,<sup>92</sup> har antingen undertecknat det färdigställda memorialet själva eller så har deras namn skrivits in.

Enligt historikern K.V. Åkerblom som uppmärksammat Jakob Pålsson med en kort historik var denne en av Österbottens ”främsta bondehövdingar”. Åkerblom fäster uppmärksamhet vid den skrivkunnige Jakob Pålssons vårdade handstil och goda svenska.<sup>93</sup> Det finns således anledning att förmoda att Jakob Pålsson själv kan ha skrivit samtliga fyra memorial, särskilt som inget av dem är undertecknat av en konceptist. Också den svenskspråkiga Johan Larsson Hofslagar var skrivkunnig, vilket de finskspråkiga bonderiksdagsmännen Matts Anttila och Johan Flänki knappast var.<sup>94</sup>

En mer ingående granskning av memorialen kan avslöja något om hur de kom till och den roll konceptister kan ha spelat. I memorialet från den 1 juli 1747 till bondeståndet om hur angeläget det var med ett snabbt beslut om rätten till allmogeseglation är all text utöver namnteckningarna skriven av en och samma person, således också den avslutande frasen ”Allmogens Riksdags Fullmächtige ifrån Österbottn Södra och närra Härader”. De versala P:n som förekommer i texten är de samma som det initiala P:et i Jakob Pålssons patronymikon i hans namnteckning. Texten på två och en halv sida av folioformat är gångbar kansli- eller riksdagsprosa och det är svårt att peka på drag i den som skulle avslöja att det är en bonde från Österbotten som hållit i pennan, men om ”saken” används pronominet han och inte den. Den som skrivit texten var å andra sidan en van skribent som visste hur man använde ord som kommunicera och remittera. Handstilen ger vid handen att skribenten var trygg med pennan i hand men den är ändå inte så driven att det skulle tala för att han hade skrivandet som (en del av) sin professionalitet. Frågan om Jakob Pålsson skrivit texten själv och var kapabel till att benämna ett tidigare memorial ”vår underdån. ödmiuka deducation” eller inte kan inte avgöras utgående från memorialet ensamt. En jämförelse med ett par memorial från föregående riksdag (1742–1743) med Jakob Pålssons namnteckning kan användas för att belysa huruvida det är han själv som

92. Paloposki (1961) s. 425.

93. Åkerblom (1920) s. 3, 33.

94. K. V. Åkerblom, *Pedersöre storsockens historia II* (Pedersöre 1950) s. 410; Paloposki (1961) s. 425.

skrivit memorialet den 1 juli 1747 eller inte. Det ena dokumentet som ger en möjlighet till jämförelser är ett memorial från den 26 augusti 1742 som ifrågasatte rätten för en bonde från Närpes att verka som riksdagsman.<sup>95</sup> En jämförelse av handstilen i detta med den som möter i memorialet från den 1 juli 1747 talar för att det måste vara samma person som fört pennan.<sup>96</sup> Också det memorial daterat den 8 mars 1743 om valet av svensk tronföljare med Jakob Pålsson som enda undertecknare kan ha skrivits av honom själv. Jämförelsen pekar således på Jakob Pålsson som författare av memorialet den 1 juli 1747. Endast en detalj förbryllar och det är att Jakob Pålssons namnteckning på det sistnämnda dokumentet från 1743 tydligt avviker från hans vanliga signatur.<sup>97</sup>

Det memorial som de österbottniska bonderiksdagsmännen den 20 juli 1747 lämnade in till Finska deputationen är skrivet av en person som med stor framgång hade övat upp sin förmåga att strukturera en text. Vad riksdagsmännen ville uppnå är mycket tydligt framställt och memorialets senare del består av en uppräknig av nio angelägna skäl till varför den kungliga resolutionen om allmogeseglationen tillsvidare inte skulle tillämpas. De är alla konstruerade som att-satser, exempelvis argumentet: "At de fleste wid Siökanten belägne hemman äga ringa utsäde, och ganska fåå något utrymme, som är till upodlande och fruktbarhet tienligt". Texten är lättläst, handstilen, som tydligt skiljer sig från den i memorialet den 1 juli ovan, avslöjar en van skribent som är mån om att hans skrivelse skall ge ett prydligt intryck. Skribenten visar prov på en förmåga till retorik av högre klass. Så bad bonderiksdagsmännen enligt memorialet att deputationen skulle "behierta Österbotns olyckeliga allmoges mångfaldiga lidande, tillse des beträngda tilstånd, samt bewisa emot den samma, den owäldughet, rättwisa och ädelmodighet, som giordt och lærer giöra höglofl. Deputationens Herrars och Ledamöters namn wälsignat hos Finlands så närvarande som efterkommande Inbyggare". Detta har Jakob Pålsson eller någon annan av de fyra undertecknarna av memorialet knappast skrivit själva.

Memorialet från den 5 september till bondeståndet med bestyrkta

95. R 1854, f. 489–490r, RA; jfr *Bondeståndets riksdagsprotokoll* 5, s. 35.

96. En jämförelse av hur ord som förekommer i bägge dokumenten skrivits är upplysande. Den andra undertecknaren har med annat bläck skrivit under dokumentet efter Johan Pålssons namnteckning. Det var den finskspråkiga bonderiksdagsmannen Juho (Johan) Mälikkylä som också tecknade under. Paloposki (1961) s. 418.

97. R 1854, f. 428r–429r, RA; jfr *Bondeståndets riksdagsprotokoll* 5, s. 200, 589.

avskrifter av 21 dokument om böndernas rätt till seglation finns bevarat i två exemplar som inte skiljer sig från varandra. Det är uppenbart inte en text som Jakob Pålsson skrivit själv som han undertecknat. Inlagan är till skillnad från memorialet den 1 juli skriven av en person med en mycket driven handstil med många personliga drag. Trots att texten är så lång som tre sidor saknar den styckeindelning, vilket gör det svårare för läsaren att komma underfund med hur framställningen är strukturerad. Namnteckningarna är skrivna med annat bläck än resten av dokumentet. Dateringen "Stockholm d:n 5. Septembris 1747" kan Jakob Pålsson möjligen ha skrivit in själv.

Det sista memorialet från november har, som framgick, Jakob Pålsson som ensam undertecknare och huvudman. Han hade kunnat följa med och delta i diskussionerna i ståndet kring synliggörandet av koncepterna tidigare samma höst. Vi har således all anledning att förmoda att Jakob Pålsson själv både tänkt ut innehållet och formulerat texten i det memorial han presenterade i ståndet. Texten är genomtänkt, väl strukturerad och klar i argumentationen och vittnar om en man som är van att ta del av det skrivna ordet och formulera sig i skrift. Den som hade vinnlagt sig om en så god handstil som den som möter i memorialet måste ha fått ampla lovord för sin skrivkonst.

Memorialet inleds med en genomgång av fakta och påståenden som borde ha uteslutits ur Kammar-, ekonomi- och kommersdeputationens betänkande om bondeseglationen på grund av att det gjordes gällande att tidigare kungliga resolutioner innehöll sådant som Kungl. Maj:t i själva verket aldrig stadgat för att sedan övergå till ett klarläggande av vad som saknas men som borde ha inkluderats i det. De olika punkterna är med tanke på överskådligheten numrerade. I memorialet ingår citat ur deputationens betänkande som föreslås bli utelämnade ur bondeståndets kommande skrivelse (protokollsextrakt) i ärendet till de övriga stånden. Samtidigt gavs i memorialet förslag till kompletterande text som skulle göra riksdagens ställningstagande entydigt i alla sina detaljer. Ständernas beslut var avsett att ligga till grund för den skrivelse som omsider skulle gå till generalguvernören i Finland att låta genomföra en rannsaking, och därför var det viktigt att ingenting som inte var stadgat presenterades som ingående i ett kungligt beslut eller att formuleringarna gav rum för divergerande tolkningar.

En jämförelse av det exemplar av memorialet som lämnades in till

bondeståndet med det som adelsståndet fick motta<sup>98</sup> visar på retoriskt intressanta skillnader i tilltal som den som ville producera ett formfulländat memorial måste känna till. Memorialet till "Hederwårda och årbara Bondeståndet" var "Ödmiukt" medan det som "Höglofl. Ridderskapet och Adelen" förväntades ta till "högrättvist öfwerwågende" var "Underdån Ödmiukt". Adelsståndet skulle en skribent förstå att förknippa med höghet och bondeståndet med gunst. Dår för gav den version som riktade sig till bondeståndet uttryck för förhoppningen att ståndet ville ta memorialet till "gunsträttvist öfwerwågende". Den text som var åmnd för adelns ögon och öron blev – om uttrycket tillåts – på sina ställen synnerligen högråvande:

Wi anhålla fördenskull underdån ödmiukeligen, at Höglofl. Ridderskapet och Adelen uti det Extractum Protocolli, hwarigenom högtönskeligt och nödigt wore, samt wi underdån ödmiukast bedie at Höglofl. Ridderskapet och Adelen sitt högråttwisa yttrande i detta mål till de öfrige högrespective Stånden täcktes låta afgå; behagade på detta stället utelåmna de orden: *och eij med frachtande ...*

"På samtel. Riksdags Fullmåchtiges wågnar för allmogen i Österbottn" är den fras som avslutar memorialet och som (i båge versionerna) följs av Jakob Pålssons namnteckning. Det är lätt att se att de här orden är skrivna av en annan person än den som skrivit huvudtexten. En jämförelse med motsvarande fras i memorialet den 1 juli pekar entydigt på att de här två texterna är skrivna av samma person. Helt säkra på att det var Jakob Pålsson själv som skrivit hela memorialet från den 1 juli kan, som redan visats, vi inte bli, men slutsatsen att Jakob Pålsson inte skrivit mer av memorialet från november 1747 än den avslutande frasen innan han undertecknade exemplaren är plausibel.

Jakob Pålsson anlidade sig i tre fall av fyra uppenbarligen av konceptister och en jämförelse av de dokument han inte skrev själv pekar på att det var tre olika personer som stållt sin penna till förfogande. Men hur skall vi förstå att han också efter debatterna i september 1747 kring frågan valde att presentera ett memorial av vilket det inte framgick vem konceptisten var. Frågan kan inte ges ett uttömmande svar men han var 1747 en erfaren riksdagsman som rimligtvis var kånd för att han kunde

98. Jakob Pålssons memorial 30/II 1747, R 94, nr 607, RA.

läsa och skriva. Det här räckte tydligen för att det skulle accepteras att konceptistens namn inte framgick av memorialet. Man var förvissad om att han själv kunnat läsa den retoriskt avancerade text som han presenterade som sin, vilket placerade honom i en position där han saknade varje möjlighet att svära sig fri från ansvar för texten. Det var rimligtvis också lättare att komma till ett avtal med en skicklig men riskminimerande konceptist om denne fick förbli anonym.

### *Riksdagsbönder, språk och läs- och skrivkunnighet*

"Uppsatt efter begiäran och berättelse" var en av de fraser som en konceptist kunde använda före sin namnteckning.<sup>99</sup> Den fångar på ett utmärkt sätt en skrivkunnig persons insats som förmedlare från muntligt till skriftligt. Konceptister var av allt att döma flitigt verksamma men föredrog ofta att minimera risken att ställas till svars för vad de skrivit genom att verka i det fördolda. Det är rimligtvis därför som de i tidigare forskning i så hög grad har passerat utan att bli noterade. De stod för en viktig insats i en alltmer skriftbunden politisk kultur. Också en bonde som var van att argumentera i skrift kunde som vi sett göra bedömningen att han maximerade möjligheterna till politisk framgång genom att betala vad det kostade att ta fram en formfulländad och retoriskt driven skrift.

Bonderiksdagsmännen kan i fråga om språk placeras in i en av tre kategorier. De var finsk-, svensk- eller tvåspråkiga. Då det gäller deras politiska läs- och skrivkunnighet är det en för grov kategorisering att räkna dem som antingen illitterata eller litterata. Den religiösa läs- och skrivkunnigheten var allmän bland den vuxna befolkningen men den gav inte sin innehavare en possessiv läs- och skrivkunnighet inom politiken. Den som inte kunde läsa skrivet hade i kraft av sitt eget kunnande ingen tillgång till busdskapet i merparten av de dokument som förekom i ständernas arbete. En sådan parlamentariker var politiskt varken läs- eller skrivkunnig i possessiv mening. Han var helt och hållet hänvisad till förmedlare från skriftligt till muntligt och tvärtom. Uppläsandet av dokument var allmänt i riksdagsarbetet helt enkelt därför att texterna inte kopierades annat än i ett begränsat antal, och tillgången på förmedlare från skriftligt till muntligt var därför i hög grad tryggad. Att få tag

99. Memorial inlämnat till bondeståndet av Matts Mattsson Smeds, 31/8 1742, R 1854, f. 487r-488r, RA.



på en förmedlare från muntligt till skriftligt var däremot en utmaning. Personer som erbjöd sina tjänster som skrivare verkar inte ha varit en bristvara i riksdagsstaden Stockholm, men de arbetade inte gratis. Den som lät sig engageras för en liten summa pengar var kanske inte så bra, men såvida uppdragsgivaren själv inte kunde läsa annan än tryckt text var hans möjlighet att själv bedöma hur bra texten var beroende av att skrivaren eller någon annan läste upp den färdiga texten.

Resten av riksdagsbönderna kunde läsa handskrivna text, vilket betydde att de också var åtminstone elementärt skrivkunniga. I den mån de författade sina inlagor själva var de utan inskränkning possessivt läs- och skrivkunniga på det politiska fältet. Men det fanns en mellankategori som var possessivt semilitterär. De kunde läsa handskrivna dokument men var inte så drivna skribenter av komplicerad kansliprosa att de skulle ha skrivit (alla) sina inlagor själva. Deras läskunnighet var possessiv medan deras skrivkunnighet var accessiv. Till skillnad från den förstnämnda gruppen av riksdagsbönder gav deras förmåga att läsa handskrivna text dem en möjlighet att på egen hand ta del av och bedöma kvaliteten på det arbete som den skrivare de hade engagerat levererade.

Hur stora de här grupperna var kan inte avgöras, men det kan antas att de possessivt helt litterata riksdagsbönderna var få. De tvåspråkiga förutsättningar att hantera den utmaning som en förskriftligad politisk kultur utgjorde skiljde sig rimligtvis inte från de enspråkigt svenskas. För de enspråkigt finska riksdagsbönderna var situationen om inte väsensskild så åtminstone delvis en annan än den som de svensk- eller tvåspråkiga konfronterades med. Språket bar för dem på en exkluderande potential. Riksdagen fungerade på svenska och de hörde alla med sin religiösa läs- och skrivkunnighet på finska till den förstnämnda gruppen av riksdagsbönder, alltså den grupp som var helt och hållet hänvisade till att upprätthålla en accessiv läs- och skrivkunnighet. När de tog del av innehållet i ett dokument i riksdagsarbetet förmedlades det av den som läste upp det och i följande steg av den tillfälliga tolken som improviserat återgav vad han hade hört läsas upp. De finskspråkiga måste ställa ett dubbelt krav på sina förmedlare som utöver sin kompetens att läsa eller producera text på svenska också måste vara i tillräcklig grad tvåspråkiga.

Bönder som deltog i en ständerförsamlings arbete var en marginell

företeelse i det tidigmoderna Europa<sup>100</sup> medan bönder som lämnade in böneskrifter till sin överhet var ett betydligt bredare fenomen. Harald Gustafsson har gjort bedömningen att den accessiva läs- och skrivkunnigheten ”förmodligen varit mycket utbredd” i det tidigmoderna umgänget mellan överhet och undersåtar på olika håll i Europa.<sup>101</sup>

En enskild fallstudie kan självfallet inte säga något om utveckling över tid, men det är en rimlig tanke att den possessiva varianten av den politiska skrivkunnigheten med tiden blev viktigare då allt fler av de självägande bönderna lärt sig att skriva. En enskild böneskrift får avslutningsvis antyda den förändringsprocess som skulle vara väl värd att granskas i detalj. Ett knappt sekels tid efter riksdagen i Stockholm 1746–1747 lämnade ett antal bönder i den tavastländska socknen Lempäälä (gamla sv. namnet Lembois) in en supplik till kejsaren i ”en för oss mycket nödvändig och ledsam sak”. Bönderna framhöll hur svårt det var för dem att ta del av myndigheternas handlingar skrivna på svenska och då de behövde få ett dokument skrivet kunde de självfallet vända sig till ”välvilliga herremän” men det kunde då hända att den person de bad om skrivhjälp inte gav sig tid att fatta pennan just då utan ville ägna sig åt sin frukost, ta hand om sina gäster eller unna sig en liten tupplur. Det blev också dyrt, framhöll bönderna, att anlita skrivare för skrifter de kunde sammanställa själva såvida det blev tillåtet att skriva dem på finska. En sådan tilltro till den egna förmågan att skriva var ny bland bönderna.<sup>102</sup> Att självägande och självmedvetna bönder som kunde föra pennan tog sig ton på sockenstämmorna och hade en tilltro till sin förmåga att kommunicera med myndigheter i skrift betyder ändå inte nödvändigtvis att det accessiva draget var utplånat utan att de nödvändiga förmedlarna till skillnad från förr nu kunde uppåddas inom böndernas egen krets.<sup>103</sup>

100. Michael A.R. Graves, *The Parliaments of Early Modern Europe* (Harlow 2001) s. 41–42, 168–169.

101. Gustafsson (2010) s. 151–157.

102. Bernh. Estlander, *Elva årtionden ur Finlands historia I* (1808–1878) (Helsingfors 1929) s. 283–284.

103. Om folklig skrivkunnighet i Sverige och Finland, se Daniel Lindmark, *Pennan, plikten, prestigen och plogen: Den folkliga skrivkunnighetens spridning och funktion före folkskolan* (Umeå 1994); Britt Liljewall, ”Recollections of Reading and Writing: Another Picture of Swedish Literacy” och Anna Kuismin, ”From Family Inscriptions to Autobiographical Novels: Motives for Writing in Grassroots Life Stories in 19<sup>th</sup> Century Finland”, bäge i Anna Kuismin & M.J. Driscoll (red.), *White Field, Black Seeds: Nordic Literacy Practices in the Long Nineteenth Century* (Helsingfors 2013) s. 30–39, 101–119.

## The power of the written word: The peasant estate and the challenge of a literalizing political culture in Sweden's age of liberty.

Modern scholarship on the political role of the eighteenth-century Swedish peasantry emphasizes the growing impact of the peasantry not only on a local level but also at the national level as one of four estates at the *Riksdag* (Parliament). This investigation looks at the peasants' ability to defend and promote their political agency in a political culture where the role of literacy was growing. It takes the form of a case study of Ostrobothnian peasants who defended their traditional right to trade their own produce using their own vessels at the *Riksdag* 1746–1747. The principal sources of the investigation are memorials submitted to the estates by peasants.

The case study provides a test for the usefulness of the theoretical concepts “possessive” and “accessive literacy” that were developed by Villstrand in the 1990s. In the latter form of literacy, which has not been sufficiently investigated in international scholarship, the role of translations from oral to written language, and vice versa, is crucial. The investigation shows that the peasants did not use their religious literacy, i.e. their ability to read printed religious texts, as a means to gain a possessive political literacy. Instead they were able to maintain their political agency by employing the services of hired scribes.

The activities of hired semiprofessional scribes, possessing a sufficient literacy for writing memorials of sufficient quality to promote the interests of the petitioners, became an object of political debate in the *Riksdag* in 1747. In order to make the scribe responsible for the content of memorials submitted to the estates that were not written by the petitioner it was made obligatory in 1751 that scribes signed such memorials. Nevertheless, in many cases the identity of scribes remained a secret for the estates in the eighteenth century as well as for modern scholars. Memorials signed by the petitioner rather than the scribe continued to appear even though evidence in the document indicates that it was written by someone else.

*Keywords:* Sweden, Finland, 18th century, peasants, political culture, parliament, literacy